

Owganystanda bolup geçenler dünýewiliğiň gymmatyny orta çykardy! ..

Category: Kitapcy,Söhbetdeşlik

написано kitapcy | 24 января, 2025

Owganystanda bolup geçenler dünýewiliğiň gymmatyny orta çykardy! ..

OWGANYSTANDA BOLUP GEÇENLER DÜNYEWILIGIŇ GYMMATYNY ORTA ÇYKARDY! ...

Gadyrdan okyjylarym!

"El-Kaide" terrorçylykly toparynyň 2001-nji ýylyň 11-nji sentýabrynda ABŞ-na garşıy gurnan terrorçylykly aktlary öwrülişik sepgidi boldy. ABŞ Angliýa bilen bilelikde 2001-nji ýylyň 7-nji oktýabrynda Owganystana goşun saldy. 2003-nji ýylyň awgust aýynda-da BMG-nyň kabul eden karary esasynda NATO-nyň goşuny owgan urşuna goşuldy. 2021-nji ýylyň 31-nji awgustynda Owganystandy iň soňky amerikan esgeri ýurtdan çykansoň, ýigrimi ýyl dowam eden owgan ursy tamamlandy. Owganystanda täze sahypa açyldy.

Türkiýäniň Ýaragly Güýçleriniň 26-njy Baş serkerdebaşysy Ilker Başbug bilen geçiren şu günü söhbetdeşligimizde owgan temasynyň üstünde ähli taraplary bilen durup geçeris.

Ugur Dündar (U.D.): Hormatly Başbug, Owganystan barada bize nämeleri aýdyp biljek?

• IMPERIÝALARYŇ MAZARYSTANLYGY: OWGANYSTAN

Ilker Başbug (I.B.): – "Imperiýalaryň mazarystanlygy" diýlip tanalýan Owganystan hiç wagtam daşardan üstünlikli eýelenmändir ýa-da dolandyrylmagy. Öz içinde-de üstünlikli ýagdaýda dolandyrylmagy görnüp dur.

Etniki we dil taýdan alanda köp dürliligi özünde saklaýan

Owganystanda, elmydama diýen ýaly paýtagt Kabulda gowşak hökümét boldy. Ýerli tire-taýpalar, aýratynam daglyk sebitlerde ýasaýanlar özygtyýarly we baş-basdak düzgünde ýasaýarlar. Öz ýasaýan ýerlerine hojaýynlyk edýän uruş ketdeleri araçäk zonalarda ýa-da Kabulda täsir ediş güýjüni edinmek üçin ýygy-ýygydan özara çaknyşyklara girýär. Ýurduň relýefiniň endigansyzlygy, deñiz derejesinden çendenaşa beýikligi, gyýçak daglyklar we ýowuz howa şertleri kese ýerli goşunlar üçin hemise ýeňip bolmajak kynçylyklary döredip geldi.

Aleksandr Makedonskiý, Britaniýa imperiýasy, SSSR, has soňra ABŞ we NATO güýçleri Owganystanda özlerine laýyk düzgünä girizmäge synanşanam bolsalar, hemmesi şowsuzlyga uçrady. Öňümüzäki wagtda Talibanyňam bütin Owganystany ele alyp, güýçli hökümét gurup biljegi nägumana.

U.D.: – ABŞ 2001-nji ýylда Owganystana girende nähili işleri durmuşa geçirirmegi maksat edinipdi?

- **ABŞ-nyň EL-KAIDÄ ZARBA URMAKDAN BAŞGA OÑARAN ZADY BOLMADY**

I.B.: – Düýp maksat – Owganystandaky "El-Kaide" terrorçylykly toparyň köki-damary bilen ýok edilmegidi. Bu maksada "El-Kaidäni" özünde saklaýan Taliban hereketiniň giň möçberleýin ýok edilmegi, terrorçylykly toparlaryň Owganystany ygtybarly nokat edinmeginiň öňuniň alynmagy, bu işleri amala aşyrmak üçin owgan goşunynyň gurulmagy we ähli owganystanlylaryň ynamyna girip biljek güýçli hökümeti gurmagyň üpjün edilmegi ýaly wezipelerem girýärdi.

Häzir bu maksatlara näderejede ýetilendigine ser salynanda, Owganystandaky "El-Kaide" güýçlerine uly zarba urulandygyny aýtsa bolar. 2021-nji ýylyň 31-nji awgustynda Owganystanda bolup geçen wakalar beýleki maksatlara ýetip bolmandygyny görkezýär.

U.D.: – Siziň pikiriňizce bu şowsuzlyklaryň sebäpleri nämede?

- **OWGANYSTAN GEOGRAFIÝASYNDA ULUS DÖRETMEK MÜMKİN DÄL**

I.B.: – Jaýdar aýdylan bir gowy söz bardyr: "Taryh öňüni görüp bilmeýänlere rehim etmeýär."

Owganystan ýaly geografiýada bir "ulus döretmek" ("nation building") hiç haçanam mümkün bolmasa gerek.

ABŞ Owganystanyň sosial, ykdysady we syýasy hakyatlaryna ýeterlik tanaman şeýlekin mümkün däl işe burnuny sokup ullağan ýalňşlyk goýberdi.

"El-Kaidä" garşı geçirilen operasiýany belli bir derejede dogry hereket hasaplaşa bolar. Emma wagtyň geçmegi bilen bu strategiýanyň Talibanyň ýok edilmegi wezipesinem öz üstüne almagy, operasiýany şol wagtdan başlap çykgyныz ýagdaýa sokdy.

Talibanyň owgan halkynyň bir bölegi bilen ýakyn gatnaşy磕 saklaýandygy ýatdan çykaryldy. Talibanyň Owganystanyň iň uly etniki topary bolan puştunlara arkalanýandygy we puştun milletçiliginden peýdalanyandygy gowy analizlenmedi.

Aýratynam, Talibanyň merkezi hökümetiň nogsanlyklaryny düzetmäge we halkyň talaplaryny ýerine ýetirmäge gönükdirən işlere girişendiginem ýatdan çykarmaly däl. Şu çarçuwada, belki-de iň esasy zatlaryň biri: Owganystanda korrupsiýa sebäpli halkyň ynamyndan gaçan hukuk goraýyjy ulgamyň ýerine, 2005-nji ýıldan başlap Talibanyň bellän dikmeleri arkaly halkyň gözünde "bitarap" we "adyl" sud ulgamyny getirmegi boldy.

"Ulus döwletiň" we "milli goşunyň" ýok ýerinde, Owganystandaky bilim ulgamynyň diýseň pes bolmagyny-da göz öňüne tutulanda, guran harby bölümleriňizi iň soňky ýaraglar bilen üpjün etseňizem hiç zadyň hötdesinden gelip bilmersiňiz. Şol sanda owgan goşunlarynyň bu kämil ýaraglary we tehnikany näderejede gowy ulanyp biljegi-bilmejegi-de aýratyn üzerinde durulmaly mesele.

Elbetde, şowsuzlygyň birnäçe ýerlikli sebäpleri bar.

• **ABŞ-nyň OWGANYSTANDAKY ŞOWSUZLYGYNYŇ SEBÄBI KORRUPSIÝA**

ABŞ-ly diplomat Raýan Krokeriň nämüçin Owganystanda şowsuzlyga uçralandygy barada aýdan pikirleri gyzykly:

"Owganystandaky şowsuzlygyň düýp sebäbi terror däl. Düýp sebäp ýurduň etine-ganyna ornan korrupsiýada." Krokeriň pikiriçe korrupsiýa owgan halky bilen Talibanyň arasyň barha ýakynlaşdyrdy.

U.D.: – Ýigrimi ýyllap dowam eden owgan urşy gaty gymmada düşmedimi?

• OWGAN URŞUNYŇ NETIJELERI HOWPURGADYJY

I.B.: – Ilki bilen wepat bolanylaryň sanyna göz aýlalyň. 2.443 amerikan, 1.444 NATO esgeri Owganystanda wepat boldy. Ýaraly amerikan esgerleriniň sany 20.666-a ýetdi, 66.000 owgan esgeri, 48.000 owganystanly ýönekeý raýat şu döwürde wepat boldy. Owganysanly ýaralylaryň sany bolsa 75.000-e ýetýär. Bu görkezijiler diýseň howpurgadyjy.

Taliban 1996-2001-nji ýyllarda Owganystany dolandyrypdy. Ýigrimi ýyldan soñ Taliban Owganystanyň häkimiýetini gaýtadan ele geçirdi.

Owgan urşunyň maddy çykajysy-da ummasyzdyr. ABŞ-nyň Owganystanda bir bitewi ulus kemala getirmek üçin harçlan puly 145 milliard dollar, uruş üçin sowulan pullar bolsa 837 milliarda ýetýär. Owganystanda 1 trilliona golaý dollary ýele sowran ABŞ-nyň Yrakda, Owganystanda, Päkistanda ýigrimi ýylyň dowamynda harçlan umumy puly 6.4 trillion dollar.

Bu puluň bir bölegi amerikan harby senagat şereketlerine gidenem bolsa, barybir ortada harçalanan ummasyz pul bar.

U.D.: – ABŞ-nyň Prezidenti Jo Baýden Owganystanda bolup geçýän wakalar sebäpli kyn ýagdaýda. Baýdene örän agyr tankytlar ýagdyrylýar. ABŞ nädip bu ýagdaýa düşdi?

I.B.: – Ilkinji nobatda şu dogry seljermäni bereliň: Amerikan goşunlarynyň Owganystandan çekilmegi Barak Obamanyň döwründe başlady. Obama 2011-nji ýylda Owganystandan çykyp biljekdiklerini we çykyşyň 2014-nji ýylda gutarjakdygyny mälim etdi. 2011-nji ýylda ABŞ-nyň Owganystandaky esgeriniň sany 100 müñe ýeteňkirleýärди. Bu san 2015-nji ýylda 10 müñe düşdi.

Munuň netijesinde owgan hökümeti ýurdunyň 16 göterime golaýyny Talibana aldyrды. 2015-nji ýylда ýagdaýy gören Obama taktikasyny üýtgetdi. Owganystanda ýene biraz galmaly boljakdygyny aýtdy. Yza çekilmegi togtatdy.

Obamanyň daşary syýasatdaky taktikasynda ugur-utga ýok. Siriýada-da şol bir ýalňyşlygy gaýtalady. 2011-nji ýylда Siriýada Esadyň häkimiyetden gitmeginiň gerekdigini aýtdy. Soňra sözünden dändi.

ABŞ 2010-njy ýylда Taliban bilen gepleşik geçirmäge başlady. Donald Trampyň döwründe işleriň depgini güýjedi. 2020-nji ýylyň fewralynda Taliban bilen Doha şertnamasyna gol çekildi. ABŞ Talibanyň goýyan ähli şartlerini kabul etdi. Munuň bilenem çäklenmän, Talibanyň talaplary babatda Doha şertnamasynyň BMG-nyň Howpsuzlyk geňeşi tarapyndan makullanmagynam üpjün etdi. Şertnama görä ABŞ 1-nji maýa čenli ýurtdan doly çykmalıdy.

• **OWGAN MESELESI GOLTUK JÜBÜSINE DYKYLAN BAÝDEN ÇEKILME OPERASIÝASYNY ÖRÄN ŞOWSUZ BAŞLADY**

Baýden Owganystandan çykma meselesi bilen ýüzbe-ýüz boldy oturyberdi. ABŞ-nyň esasy harby güýji Bagram howa menzilindäki 2.500 esgerden ybaratdy.

Baýdeniň birinji eden işi belleşilen 1-nji maýy 31-nji awgusta çekdi. 14-nji aprelde eden çykyşynda muny öz dili bilen aýtdy. Şonuň üçin Baýdeni çekilme karary sebäpli gereginden artyk günäläp oturmagyň manysy ýok.

Baýdeniň iň uly ýalňyşlygy – bu çekilme operasiýasyna ýaramaz ýolbaşçylyk edenlidigidir.

Baýden çykmagyň howpsuzlygynyň mümkinqadar "az güýç" bilen gurnalmalydygyny aýdyp, iň uly ýalňyşlygyny goýberdi. Bagramdaky amerikan esgerleri 2-nji iýulda duýdansyz çekildi. Hatda by çekilişden owgan goşuny-da habarsız galdy. Bu ýagdaý Talibany ýürekendirip, owgan goşunynyňam söweşeň ruhuny ýer bilen ýegsan etdi. 15-nji awgustda Owganystanyň Prezidenti ýurtdan gaçyp gitdi, ertesi günem talibanlar Kabula girdi.

ABŞ-nyň etmeli işi: ABŞ-na ýakyn duran owganystanlylaryň Kabul howa menzilinden howpsuz ýagdaýda götürilmegidi. Bu iş haosa

we tragediýa öwrüldi. 29-njy awgustda bolup geçen terrorçylykly aktدا on üç sany amerikan esgeriniň wepat bolmagyndan soň ýagdaý hasam kynlaşdy.

Bu bolup geçenler dünýäniň gözünde ABŞ-nyň ygtybaryna we beýik döwlet hökmünde at-abraýyna ullakan zarba urdy.

Şindi bu yza çekilme hereketiniň amerikan kongresi tarapyndan derñelmegine garaşylýar.

Sun Szynyň aýdan bir sözi bar:

"Yza çekilme hereketinde, ewakuasiýada iň güýcli tarap iň soňundan yza çekilendir." Baýdeniň strategik ýalňyşlygy, ine, şunda boldy.

U.D.: – Owganystanda Talibanyň gaýtadan häkimiýeti ele geçirmeginiň halkara derejede nähili netijeleri bolar?

I.B.: – Daşary syýasat real syýasata-hakykatçyllyk prinsipine esaslanmalydyr. Hakykatçyllyga ýurduň milli bähbitleri esas bolup hyzmat etmeli. Ideologiya we duýguçyllyga esaslanýan işlere real syýasatda ýer ýok.

Taliban geçmişde iň ýowuz terrorçylykly aktlara baş goşdy, Owganystany radikal şerigat režimi bilen dolandyrdy we mundan soňam şerigat režimine bagly ýagdaýda dolandırmaga höwesek topar. Bu hakyatlara garamazdan Taliban bilen ABŞ-nyň arasynda gol çekilen Doha şertnamasynyň BMG-nyň Howpsuzlyk geňeşi tarapyndan makullanmagyny-da gözden sypdymaly däl. Hususabam 2004-nji ýylда gurlan Owganystan Yslam Respublikasy döwründe-de dünýewi döwlet bolup oñarmady.

Mundan soňam ABŞ Talibanyň üstünden Owganystany we sebiti gözegçiliği astynda saklamak isleýär. Munda näderejede üstünlik gazanyp biljek, gelejekde göreris.

• RUSSIÝANYŇ, HYTAÝYŇ, HINDISTANYŇ, PÄKİSTANYŇ WE TÜRKIÝANIŇ ÝAGDAÝLARY

Moskwa üçin iň esasy zat – özi üçin aýratyn orun eýeleýän Orta Aziýa respublikalarynyň howpsuzlygy. Talibanyň bu meselede rus hökümetine özüne goňsy ýurtlara asla hüjüm etmejekdigine söz berendigi aýdylýar.

Eýranam şuňa meňzeş gorky sebäpli Russiýanyň pozisiýasyna ýakyn duranyny kem görenok. YSYD howpunuň garşysynda Eýranyňam erbediň gowuragyny saýlap, Talibana ýardam etmegine garaşylýar. Eýran muňa garşılyklaýyn Talibanyň 1996-2001-nji ýyllardaky ýaly güýcli bolmagyny islänok. Emma şowsuzlyga uçramaklarynam isläp baranok. Çünkü şeýle ýagdaý içerki gapma-garşılygyň möwjemegini we Eýrana garşı täze bosgunlaryň güwläp gaýtmagyny aňladýar.

Hytaý ätiýaçly hereket edenini gowy görýär. Taluban käbir özbek we täjik toparlary bilenem bile hereket edýär. Bu toparlaryň bolsa uýgurlar bilen gatnaşygy bar. Hytaý Talibanyň bu gatnaşyklary biri-birine sepleýän sepgide ýetmegini islänok. Mundan başga-da Hytaý dünýäniň iň uly ikinji Mes Aýnak mis ýataklaryna we demirgazyk gidrokarbonlaryna ummasyz maýa goýumlaryny goýdy.

Pákistan 1996-nji ýylda häkimiýeti ele geçirmäge kömek eden Talibanyň häzirki gazanan göz gamaşdyryjy üstünligine biraz howsalaly seredýär.

Yslamabadyň hemaýatyndaky Taliban Pákistanyň talaplaryny hemiše oňyn garşylaýardy. Mundan soň Talibanyň nähili hereket etjegini, näme boljagyny hiç kim anyklap bilenok. Muňa garamazdan Pákistan her niçigem bolsa, Talibany ýöredýän pozisiýalaryny ýumşatmaga boýun etmek üçin iň amatly alternatiwa bolup durýar.

Hindistan 2001-nji ýyldan bări Owganystana 3 milliarddan gowrak pul kömegini etdi. Emma ol häzir biraz yzda bolanyny kem görenok.

Türkiýäniň Owganystan bilen gatnaşygy owgan halky bilen ikitaraplaýyn taryhdan gözbaş alýan ynamyna we ýakynlygyna esaslanýar.

Real syýasat we hakykatçyllyk Türkiýäniňem, beýleki köp ýurduň edişi ýaly Taliban bilen gatnaşyk açmagyň zerurlygyny döredýär.

Häzir bütin dünýäniň Owganystana endişeli göz bilen garamagynyň düýp sebäbi Owganystanyň gaýtadan terrorçylykly toparlara mesgen bolup-bolmajagydyr.

Jemleme ýerine: Owganystanda bolup geçen wakalar ýene bir gezek bir hakykaty äşgär etdi:

Demokratiýanyň we dünýewiligiň arasynda iňňän ýakyn baglanyşyk bar. Dünýewilik demokratiýanyň iň esasy şertidir. Dünýewilik demokratiýanyň kämilleşmeginde baş iteriji güýji döredýär.

• **Peýdalanylan çeşmeler:**

- 1). "What We Need to Learn: Lessons from Twenty Years of Afghanistan Reconstruction" atly habarnama. Awgust, 2021 ý.
- 2). "Time" žurnaly, 13.09.2021 ý.
- 3). Adam Baczko, Gilles Dorronsoro "Taliban nädip ýeňiň gazandy?", "Cumhuriyet" gazeti, 06.09.2021 ý.
- 4). Georges Lefevre, "Diplomatik bulanyklyk", "Cumhuriyet" gazeti, 06.09.2021 ý.

Ugur DÜNDAR.

"SÖZCÜ" gazeti, 10.09.2021 ý.

Söhbetdeşlik